

Από το cogito στο νίνο: η γνωσιολογική σημασία της βούλησης στον Descartes και στον James

Ευγενία Θανοπούλου

Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης,
Τομέας Φιλοσοφίας e mail: e_thanop@yahoo.gr

Περίληψη

Ο Descartes, αναγνωρίζοντας τα όρια του ανθρώπινου Λόγου, οδηγείται στην ανάγκη διάκρισης μεταξύ αλήθειας και ψέματος αναθέτοντας την ευθύνη για το χειρισμό των ρασιοναλιστικών αληθειών στο cogito. Η αλήθεια ή η πλάνη συνιστούν αποτέλεσμα της ικανότητας του γνωρίζειν και του εκλέγειν. Έτσι, όταν η βούληση εκτείνεται σε πράγματα που δεν κατανοεί σαφώς και διακριτώς (είναι αδιάφορη) καταλήγει στην πλάνη και την αμαρτία. Συνεπώς, η βούληση καθοδηγείται από τη ratio. Αντίθετα, για τον James, η γνώση αφορά στον τρόπο με τον οποίο η πραγματικότητα εντυπώνεται στη συνείδηση του υποκειμένου δεδομένου ότι η πίστη στην αλήθεια είναι αποτέλεσμα της εμπειρίας φύσης του. Η επιθυμία συνιστά αφετηρία τόσο για την επιστήμη όσο και για τη φιλοσοφία, επομένως η αποδεικτική διαδικασία προϋποθέτει αξιολογικές κρίσεις διαφορετικά κάθε θεωρητική πρόταση είναι α-νόητη. Ειδικότερα, για όσες υποθέσεις θεωρούνται ζωντανές και στις οποίες αδυνατεί να δώσει απαντήσεις η νόηση επιβάλλεται να αποφασίζει η βούληση.

Abstract

Descartes, being aware of the limits of the human Logos, feels the need to discern between truth and lie. The responsibility of handling the rational truths, Descartes assigns to cogito. Both, truth or fallacy becomes as a result of the ability of *knowing* and *choosing*. Thus, when the volition expands into things are not being understood with a clear and distinct way (the volition is indifferent) ends up to deception and sin. Therefore, ratio guides volition. Instead, for James, given that faith in truth is a result of someone's passionate nature, knowledge concerns the way with which reality is imprinted into his consciousness. Volition is the starting point for science and for philosophy, consequently the evidence procedure presupposes an evaluation judgement, otherwise every theoretical proposal is meaningless. Specifically, for those cases considered alive, but cannot be verified by cogito, the decision should be taken by the volition.

Εισαγωγή

Ο Rene Descartes και ο William James εκπροσωπούν δύο διαφορετικές στιγμές στην ιστορία της φιλοσοφίας. Η σκέψη τους υπήρξε πολύπλευρα βαρυσήμαντη στο

πλαίσιο της νεωτερικότητας. Η παρούσα ανακοίνωση, ωστόσο, επικεντρώνεται στο ρόλο και κατ'επέκταση στη σημασία που ο φιλοσοφικός τους στοχασμός επιφυλάσσει στη βούληση ως εμπλεκόμενου στοιχείου στη γνωστική διαδικασία. Σημείο αναφοράς της εν λόγω μελέτης αποτελεί το έργο του Descartes *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας* και το έργο του James H *Βούληση πίστης*.

Η συγκεκριμένη προσέγγιση φέρνει ουσιαστικά στο προσκήνιο το ζήτημα της σχέσης ελεύθερης βούλησης – αιτιοκρατίας, θέτοντας επί τάπητος το ζήτημα του αυτεξούσιου. Η έννοια του αυτεξούσιου εσωκλείει τις έννοιες της *βούλησης*, της *ελευθερίας* και της *επιλογής*. Συνίσταται δηλαδή στη συνειδητή ικανότητα επιλογής ως αποτέλεσμα της ελεύθερης βούλησης και αφορά σε όλα τα επίπεδα των ανθρωπίνων σκέψεων και πράξεων. Με άλλα λόγια, η έννοια του αυτεξούσιου αφορά στη σχέση που υφίσταται ανάμεσα στην *ελεύθερη βούληση* και τη *φυσική νομοτέλεια*, όροι οι οποίοι αναπροσδιορίζονται διαρκώς από την αρχαιότητα έως σήμερα. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, αυτή η σχέση μαρτυρά ένα δυϊστικό πρότυπο σύλληψης του κόσμου καθώς ο πρώτος όρος εκφράζεται σταθερά από τον άνθρωπο, ενώ ο δεύτερος λαμβάνει τη μορφή της φύσης, του Θεού, της κοινωνίας. Το αυτεξούσιο, λοιπόν, γίνεται αντιληπτό ως αυτενέργεια από τη στιγμή που ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τη δύναμη του ως εσωτερική αναγκαιότητα και ελευθερία μαζί.

Εν τούτοις, πολλές φορές η φυσική, η θεϊκή και η κοινωνική αναγκαιότητα εκλαμβάνονται ως εξωγενείς δυνάμεις που αντιπαρατίθενται στο αυτεξούσιο προσδιορίζοντας τα όρια της ανθρώπινης ελευθερίας. Σε αυτή την περίπτωση η άσκηση του αυτεξούσιου αφορά στην διερεύνηση αυτού του ορίου, ενώ κάθε απόπειρα παραβίασης επιβεβαιώνει την ύπαρξη δυνάμεων που το αναπαράγουν, το ελέγχουν, το περιορίζουν. Υπάρχει όμως και η αντίληψη ότι το αυτεξούσιο δεν αγγίζει τα όρια της ελευθερίας, αλλά τα όρια του αδύνατου και του ανέφικτου. Υπό αυτό το πρίσμα το ερώτημα που προκύπτει δεν σχετίζεται με την εξαφάνιση των ορίων της ανθρώπινης ελευθερίας, αλλά με το εάν υπάρχει η δυνατότητα αυτές οι δύο αντενεργές δυνάμεις να συγκλίνουν με τρόπο ώστε οι επιμέρους όροι να μην φαίνονται τόσο ασύμβατοι μεταξύ τους.

Rene Descartes: ο θρίαμβος του cogito

Στους νεότερους χρόνους η φιλοσοφία αντιδρά στην αυθεντία της παράδοσης (σχολαστικισμό) δίνοντας προτεραιότητα στην ανακάλυψη νέων γνωστικών μεθόδων. Προς αυτή την κατεύθυνση σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι φυσικές επιστήμες. Έτσι, η φυσιογνωστική μέθοδος εξελίσσεται παράλληλα με τη σκέψη του Kepler, του Γαλιλαίου και του Νεύτωνα θέτοντας στο επίκεντρο το ζήτημα του μεθοδολογικού στοχασμού. Σε επίπεδο μεθοδολογίας εκείνη την εποχή ο εμπειρισμός συμπληρώνεται με τα μαθηματικά και ο ουμανιστικός πυθαγορισμός δέχεται τις επιδράσεις της μαθηματικής θεωρίας. Ως εκ τούτου, τα μαθηματικά προσφέρουν το ορθολογικό στοιχείο για την επεξεργασία της αισθητηριακής αντίληψης με κριτικό

τρόπο. Αυτή η πεποίθηση αποτελεί τη βάση της καρτεσιανής πρόθεσης για τη μεταρρύθμιση της φιλοσοφίας.

Πιο συγκεκριμένα, στους *Στοχασμούς* ο Descartes επιδιώκει τη θεμελίωση μιας καθολικής επιστήμης υπό το πρίσμα μιας ενοποιητικής αντίληψης για τον κόσμο. Στο καρτεσιανό εγχείρημα το ιδεώδες της τέλει γνώσης προϋποθέτει την αναζήτηση των πρώτων αρχών, δηλαδή την ανακάλυψη των βέβαιων αληθειών στη βάση της εξαγωγής συμπερασμάτων μέσω λογικών επιχειρημάτων. Όλες οι επιστήμες είναι προϊόντα αυτής της διαδικασίας, αλλά το αντικείμενο της φιλοσοφίας απαιτεί μεγαλύτερη προσπάθεια για τον εντοπισμό τους, προσπάθεια η οποία προϋποθέτει τη σύνδεση επιστημολογίας και μεταφυσικής. Η μεταφυσική συνιστά το θεμέλιο της φιλοσοφίας, της γνώσης, συγκροτεί το χώρο εντός του οποίου επιβεβαιώνονται οι αρχές της επιστήμης, τις οποίες ευελπιστεί να αποκαλύψει η καρτεσιανή μέθοδος (Cottingham, 2003).

Η αναζήτηση της επιστημονικής μεθόδου συνιστά για τον Descartes ένα νέο ξεκίνημα, το οποίο έρχεται σε ρήξη με το παρελθόν, αλλά δεν προϋποθέτει κάποια ανατρεπτική δραστηριότητα, καθώς ο Descartes κρατά τις αποστάσεις του από την πολιτική τόσο στο επίπεδο της θεωρίας όσο και της πράξης. Έτσι, προσανατολίζεται στη μεταβολή του εαυτού, η οποία αποδεσμευόμενη από την αλλαγή του κοινωνικού κόσμου καταλήγει στο συσχετισμό του φιλοσοφείν με τα πρακτικά πρότυπα, καθώς ο Descartes θεωρεί πως οι άνθρωποι σκέφτονται λογικά κάθε φορά που διακυβούνται τα συμφέροντά τους (Μπαγιόνας, 1999). Ως εκ τούτου, αρκείται στην κατανόηση των συσχετισμών και αμοιβαίων επιδράσεων μεταξύ των «πραγμάτων» προκειμένου να διασφαλίσει τους όρους για τη διαμόρφωση ορθών κρίσεων ως προϋπόθεση απόκτησης της γνώσης (Gillespi, 2005).

Αυτός ο νέος τρόπος σκέψης, ο οποίος υπερασπίζεται τη γνώση έναντι της θεϊκής παντοδυναμίας και του απόλυτου σκεπτικισμού, βασίζεται στην κατανοημένη και αναλυμένη εμπειρία, στοχεύει στην κατανόηση του κόσμου και στην χρησιμοποίησή του από τον άνθρωπο. Έτσι, στην πρώιμη περίοδο του στοχασμού του ο Descartes αναζητά τη βέβαιη και προφανή γνώση στη βεβαιότητα της ενόρασης, η οποία συλλαμβάνει ό,τι είναι εκ φύσεως υπαρκτό και αιώνιο, με σκοπό τη δράση. Επειδή, ωστόσο, τα αξιώματα που προκύπτουν από την απλή ενόραση δεν είναι πολυάριθμα η διαδικασία ενισχύεται από τη μέθοδο της παραγωγής, τη λειτουργία της μνήμης και τη χρήση της επανάληψης (Gillespi, 2005).

Ο Descartes ουσιαστικά αναζητά εκείνα τα διανοητικά «πράγματα» που χαρακτηρίζονται από καθαρότητα, αλλά αυτά τα «πράγματα» δεν είναι δυνατόν να διαχωριστούν από την πραγματικότητα όπως στην περίπτωση της αυγουστίνειας και νεοπλατωνικής αντίληψης για τη θεϊκή φώτιση και τη γνώση. Επομένως, αναγκάζεται να αναζητήσει ένα τρόπο γεφύρωσης μεταξύ της σφαίρας των αιώνιων αληθειών και της αυτής των αισθήσεων. Αυτό επιδιώκεται στη πρώιμη φάση των έργων του μέσω της φαντασίας με αποτέλεσμα η λανθασμένη κρίση να οφείλεται στο συνδυασμό στοιχείων της φαντασίας χωρίς αναφορά στην ενόραση (Gillespi, 2005).

Στην ώριμη φάση του στοχασμού του ο Descartes αντικαθιστά την έννοια της ενόρασης με την αρχή *cogito ergo sum*. Στην προκειμένη περίπτωση η σκέψη εμφανίζεται ως βούληση. Αυτή η αντικατάσταση συνιστά αποτέλεσμα της σκεπτικιστικής κρίσης που δημιουργείται από την ιδέα της ύπαρξης ενός παντοδύναμου και ίσως κακόβουλου Θεού με αποτέλεσμα να υπονομεύεται η βεβαιότητα της ενόρασης και της επιστήμης. Η πιθανότητα ύπαρξης ενός κακόβουλου Θεού δημιουργεί στον Descartes πιο έντονες αμφιβολίες και τον στρέφει στην αναζήτηση ενός νέου θεμελίου για το σχηματισμό της ορθής κρίσης. Αυτή η ανάγκη για την ύπαρξη βεβαιωτήτων συνιστά προϊόν του δόγματος της θεϊκής παντοδυναμίας και ενός ευρύτερου σκεπτικισμού της εποχής (Gillespi, 2005).

Κατά την όσιμη αυτή περίοδο η κρίση παραμένει θεμελιώδες στοιχείο του καρτεσιανού στοχασμού, ωστόσο, έχει μεταβληθεί. Πλέον, συνιστά αποτέλεσμα του συνδυασμού της βούλησης και της κατανόησης. Βέβαια, η κατανόηση έχει παθητικό χαρακτήρα με αποτέλεσμα να παραγκωνίζεται από τη βούληση καθώς η βούληση είναι η ενεργητική δύναμη που παρακινεί τον εγκέφαλο να διαμορφώσει εικόνες, οι οποίες διευκολύνουν τη διαδικασία της κατανόησης αντικαθιστώντας με αυτό τον τρόπο τη λειτουργία της φαντασίας. Όμως, ο Descartes απορρίπτει αυτή τη νομιναλιστική αντίληψη καθυπόταξης της ενόρασης και της κατανόησης στη βούληση και προσπαθεί να επαναθεμελιώσει το Λόγο σε μια ανθρώπινη βούληση που δεν μπορεί να προσβληθεί από τη θεϊκή εξαπάτηση. Έτσι, η σύνδεση βούλησης και σκέψης αποτελεί το θεμέλιο λίθο της αρχής του *cogito ergo sum* (Gillespi, 2005).

Πιο συγκεκριμένα, στους *Στοχασμούς* ο Descartes φιλοδοξεί να φτάσει στη βεβαιότητα, σε ότι αφορά στα διανοητικά αντικείμενα, επιλέγοντας τη «μέθοδο της αμφιβολίας». Αναγνωρίζοντας τα όρια του ανθρώπινου Λόγου θέτει, λοιπόν, εν αμφιβόλω όσα μπορούν να τεθούν εν αμφιβόλω χωρίς να επιδιώκει την ανακάλυψη της ουσίας των πραγμάτων (Kenny, 2005). Έτσι, το φιλοσοφείν ως νέο ξεκίνημα δεν στοχεύει μόνο στην αναζήτηση των κανόνων για τη συγκρότηση της επιστημονικής μεθόδου, αλλά και στη ρήξη με τον αισθητό κόσμο. Η μεθοδική αμφιβολία εικόνων και σκέψεων, οι οποίες θεωρούνται ψευδείς ή μάταιες και προκύπτουν από μια νοητική διαδικασία που επηρεάζεται από τη βούληση, είναι αναγκαία προκειμένου το υποκείμενο να συλλάβει τον εαυτό του ως σκεπτόμενη ουσία. Αυτή η αμφισβήτηση στοχεύει στο ξερίζωμα κάθε πλάνης με απώτερο στόχο την αναζήτηση της αλήθειας. (Μπαγιόνας, 1999).

Τα πράγματα γίνονται αντιληπτά από το νου και όχι από τις αισθήσεις, συνεπώς η ικανότητα του κρίνειν βρίσκεται στο πνεύμα. (Ντεκάρτ, 2003). Κατά συνέπεια, η αμφιβολία γίνεται βεβαιότητα με τρεις λέξεις: «σκέπτομαι, άρα υπάρχω». Το «σκέπτεσθαι» στον Descartes αφορά σε όλες τις λειτουργίες της νόησης, της βούλησης, της φαντασίας και των αισθήσεων, δηλαδή σε κάθε συνειδητή δραστηριότητα που υφίσταται στη σκέψη. Όπως διευκρινίζει ο ίδιος, «Χρησιμοποιώ αυτό τον όρο για να συμπεριλάβω καθετί που είναι μέσα μας με τέτοιο τρόπο ώστε να το συνειδητοποιούμε άμεσα» θέτοντας, ωστόσο, με αυτό τον τρόπο δίλλημα σε επίπεδο γνωσιολογίας σχετικά με το εάν σκέψη και συνείδηση ταυτίζονται (Kenny,

2005). Το «υπάρχω» αντιστοιχεί ουσιαστικά στο υποκείμενο, το οποίο αποτελεί το Είναι κάθε αλήθειας. Αντιστοιχεί σε ένα «εγώ», το οποίο στη γενική του διάσταση δεν είναι παρά το «φυσικό φως», η «λογική», η οποία έχει δοθεί από το Θεό. Ο Θεός «στον οποίο κρύβονται όλοι οι θησαυροί της επιστήμης και της σοφίας» (Ντεκάρτ, 2003) στρέφει το ενδιαφέρον του φιλοσόφου με αδιαμφισβήτητο τρόπο στο υποκείμενο, το οποίο με τη χρήση του «φυσικού φωτός» έχει τη δυνατότητα να αρθρώσει έναν ακέραιο φιλοσοφικό λόγο (Ποταμιάνου, 2011).

Ακολουθώντας αυτό το σκεπτικό ο Descartes καταφέρνει στους τρεις πρώτους Στοχασμούς να αποδείξει τη χρησιμότητα της μεθοδικής αμφιβολίας, να θεμελιώσει το *cogito* και να αποδείξει την ύπαρξη του Θεού. Στη συνέχεια, στον τέταρτο Στοχασμό, στρέφεται στην αναζήτηση των αιτιών της πλάνης, καθώς το *cogito* βεβαιώνει όλα όσα μπορούν να προσδιοριστούν ορθολογικά και να αποδειχθούν αληθή, όπως η ύπαρξη του ίδιου του υποκειμένου και του Θεού, ενώ παράλληλα βεβαιώνει την εξαίρεση της πλάνης. Η πλάνη θα αποτελέσει στοιχείο του γνωστικού μηχανισμού, το οποίο μαζί με την θεϊκή τελειότητα θα εγγυηθεί την επιστημονικότητα της έρευνας και θα επιλύσει το πρόβλημα της βέβαιης γνώσης (Ποταμιάνου, 2011). Όπως ήδη έχει επισημάνει στον τρίτο Στοχασμό ο Descartes, η ατέλεια παραπέμπει στο δόλο και την απάτη, στοιχεία τα οποία δεν συνάδουν με την θεϊκή τελειότητα επομένως η πλάνη συνδέεται με ελλιπή και εξαρτημένη ανθρώπινη φύση (Ντεκάρτ, 2003).

Ο Descartes, αναζητώντας το ποιητικό αίτιο της πλάνης, δεν αναμειγνύει περαιτέρω το Θεό και το έργο του και στρέφεται στο υποκείμενο. Άλλωστε, ο στόχος του δεν είναι να εισχωρήσει στη θεολογία, αλλά στη φιλοσοφία (Ποταμιάνου, 2011). Η ύπαρξη του Θεού ως δημιουργού και τέλειου όντος βεβαιώνει το αληθές του Λόγου του και την ύπαρξη του εξωτερικού κόσμου (Kenny, 2005) στρέφοντας τη διαδικασία αναζήτησης των αιτιών της πλάνης στην άλλη πλευρά του υποκειμένου, την αρνητική, εκείνη την πλευρά που σχετίζεται με τις ελλείψεις και τις ατέλειες. Δεδομένου ότι το υποκείμενο δεν μετέχει μόνο στη ιδέα του Θεού (ιδέα του απείρου), αλλά και στην ιδέα του μηδενός, χαρακτηρίζεται από αρνητικότητα και αμφισβήτηση, στοιχεία τα οποία διασφαλίζουν εν τέλει τη θετικότητα της διαδικασίας (θετικότητα του μηδενός) (Ντεκάρτ, 2003 & Ποταμιάνου, 2011).

Κινούμενος μέσα σε αυτό το πλαίσιο ο Descartes καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το είδος των ιδεών που μπορούν να οδηγήσουν σε πλάνη είναι οι κρίσεις. Οι κρίσεις συνιστούν εκείνο το είδος των αναπαραστάσεων, οι οποίες μπορούν να είναι αληθινές ή απατηλές (Ποταμιάνου, 2011) δεδομένου ότι η πλάνη συνιστά αποτέλεσμα δύο αιτιών: του *γνωρίζειν* και του *εκλέγειν*, της νόησης και της βούλησης. Οι κατεξοχήν λειτουργίες της νόησης είναι οι σαφείς και διακριτές αντιλήψεις, αλλά η επιβεβαίωση μιας αλήθειας, η εκφορά μιας κρίσης συνιστά αρμοδιότητα της βούλησης. Ο νους συλλαμβάνει απλώς απομονωμένες μεταξύ τους ιδέες και τις παρουσιάζει στη βούληση, η οποία τις επιβεβαιώνει ή τις αρνείται ((Ντεκάρτ, 2003).

Η κρίση προκύπτει, λοιπόν, από τη νόηση, αλλά για να είναι σωστή προϋποθέτει την ελεύθερη συγκατάθεση της βούλησης. Η γνώση δεν μπορεί να κατακτηθεί σε καθεστώς ανελευθερίας και ελευθερία για τον Descartes σημαίνει σκέπτομαι ο ίδιος, παράγω ιδέες τις οποίες συσχετίζω με άλλες, παράγω γνώση εφόσον είμαι ένα ον που διαθέτει «φυσικό φως». Το πραγματικά αληθές απαιτεί την ενεργό συμμετοχή του υποκειμένου στη διαδικασία της επιλογής. Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας κατακτά η συνείδηση του υποκειμένου ως πραγματική γνώση. Η γνώση, λοιπόν, είναι εφικτή όταν καθοδηγείται από τη *ratio* και τη σωστή χρήση της βούλησης (Ποταμιάνου, 2011).

Η αμφιβολία που θέτει ο Descartes και μάλιστα με ριζικό τρόπο συνιστά ήδη μια κρίση. Ο φιλόσοφος κάνει ήδη χρήση της ελευθερίας της βούλησης εφόσον αποφασίζει να αμφιβάλει για τα πάντα γύρω του (Gillespie, 2005). Αυτό δεν θέτει, ωστόσο, ζήτημα ανεξαρτησίας και ανωτερότητας της βούλησης έναντι των υπόλοιπων γνωσιακών ικανοτήτων. Η βούληση συνίσταται στην ελεύθερη επιλογή, αλλά αυτή η ελευθερία δεν είναι άπειρη, δηλαδή η βούληση δεν αποφασίζει χωρίς κριτήρια (Alessio, 2012). Αντιθέτως, αυτή η απόφαση θεμελιώνεται πάνω στη λογική και το κριτήριο αυτής της απόφασης είναι αυτό της σαφήνειας και της ευκρίνειας. Έτσι, η βεβαιότητα προκύπτει από το «υπάρχω», το οποίο δεν μπορεί παρά να ισχύει αφού σκέπτομαι, αλλά πρέπει να το σκέπτομαι ώστε να αμφιβάλλω γι' αυτό και από τη στιγμή που θα το αντιληφθώ, είναι αναμφίβολο (Kenny, 2005).

Υπό αυτό το πρίσμα το σκεπτόμενο ον κατανοεί και αντιλαμβάνεται, βεβαιώνει και διαψεύδει, βούλεται και αρνείται, φαντάζεται και αισθάνεται (Ντεκάρτ, 2003) προσδίδοντας στη βούληση τις ιδιότητες της απεραντοσύνης και της ελευθερίας (Kenny, 2005). Η ανθρώπινη βούληση ως ελευθερία επιλογής μετέχει του απείρου, είναι απεριόριστη, αλλά δεν είναι άπειρη όπως αυτή του Θεού. Η ανθρώπινη βούληση προσδίδει ελευθερία στη σκέψη του υποκειμένου, αλλά δεν ταυτίζεται με την ελευθερία γιατί το υποκείμενο της σκέψης είναι υπόσταση, δεν προϋπάρχει της ουσίας του ως ελευθερία. Αυτό το συμπέρασμα προκύπτει από το γεγονός ότι ο Θεός ταυτίζεται με την τελειότητα, το άπειρο, την αιωνιότητα, την παντοδυναμία, την παντογνωσία, την καλοσύνη, την ελεημοσύνη, ενώ ταυτόχρονα εγγυάται τη γνώση. Οι ιδιότητες όμως των δημιουργημάτων του δεν μπορούν παρά μόνο να αγγίξουν τα κατηγορήματα του Θεού. Συνεπώς, τα ανθρώπινα όντα μπορούν να του μοιάσουν όχι όμως να ταυτιστούν με αυτόν (Ποταμιάνου, 2011). Η βούληση έχει απεριόριστη δύναμη, αλλά δεν είναι άπειρη όπως αυτή του Θεού, εκτείνεται μόνο στα πράγματα που μπορεί να γνωρίσει. Ως εκ τούτου, η βούληση οφείλει να περιοριστεί στα όρια της νόησης (Ποταμιάνου, 2011).

Η διαμόρφωση και η εκφορά μιας ορθής κρίσης και η αποφυγή της πλάνης συνίσταται στις σαφείς και διακριτές ιδέες, οι οποίες εξαναγκάζουν τη βούληση καθώς γι' αυτές δεν μπορεί κανείς να αμφιβάλει. Αυτό σημαίνει πως όταν οι προτάσεις που παρουσιάζει η νόηση δεν είναι κατανοητές η βούληση οφείλει να αποφεύγει να εκφέρει κρίση δεδομένου ότι η ελευθερία της χωρίζεται σε δύο είδη: α) στην «ελευθερία της αδιαφορίας», η οποία ενδεχομένως να οδηγήσει στην πλάνη

εφόσον η βούληση δεν κατανοεί και η έλλειψη γνώσης στερεί από το υποκείμενο την πραγματική δυνατότητα ελευθερίας επιλογής, β) στην «ελευθερία της αυθορμησίας», η οποία συνίσταται στην αυθόρμητη, αλλά όχι αδιάφορη, συναίνεση του νου στις σαφείς και διακριτές ιδέες (Kenny, 2005), οι οποίες ως τέτοιες προσφέρουν τη δυνατότητα μιας πραγματικής επιλογής. Επομένως, η πλάνη αφορά στην πράξη του κρίνειν και η αιτία της είναι ο μη περιορισμός της βούλησης στα όρια της νόησης. Με αυτό τον τρόπο, η βούληση επεκτείνεται και δίνει την επιβεβαίωσή της σε πράγματα που δεν είναι σαφή και διακριτά με αποτέλεσμα να επιλέγει το ψευδές αντί του αληθούς (Alessio, 2012).

Εν κατακλείδι, στον τέταρτο Στοχασμό ο Descartes καθιστά σαφές ότι το υποκείμενο επιλέγει να παραμείνει υπό την επίβλεψη της *ratio* αναλαμβάνοντας πλήρως τις ευθύνες των ατελειών του (Ντεκάρτ, 2003). Υπό αυτό το πρίσμα ο Descartes εμμένει στο στοχασμό, ο οποίος λαμβάνει τη μορφή της ριζικής αμφιβολίας γιατί όπως εξηγεί στον πρώτο Στοχασμό «αν μεν δεν είναι στην εξουσία μου να γνωρίσω κάτι αληθές, τουλάχιστον θα φροντίσω σθεναρά αυτό που εξαρτάται από μένα: να μη συγκατατίθεμαι σε ψεύδη» (Ντεκάρτ, 2003). Αυτή τη δυνατότητα μπορεί να διασφαλίσει ο αυτοπεριορισμός, η αυτοκυριαρχία και η μνήμη, οι οποίες μπορούν να λειτουργήσουν με τρόπο διδακτικό. Άλλωστε, όπως αναφέρει στο τέλος του τέταρτου Στοχασμού «μολονότι δεν μπορώ να απέχω από την πλάνη ... ωστόσο μπορώ να το πετύχω ... από το να θυμάμαι να απέχω από την εκφορά κρίσης όποτε η αλήθεια του ζητήματος δεν είναι φανερή ... με προσεκτικό και αλλεπάλληλο στοχασμό μπορώ να αποκτήσω την ικανότητα να αναθυμάμαι τα παραπάνω ... και έτσι να αποκτήσω τη συνήθεια να μην πλανώμαι ... η μεγαλύτερη και κυριότερη τελειότητα του ανθρώπου συνίσταται σε αυτό» (Ντεκάρτ, 2003).

William James: η πρωτοκαθεδρία της επιβιωτικής προσταγής

Πριν και μετά το 1900, στην ηπειρωτική Ευρώπη, η δυναμική των εξελίξεων επιφέρει διάσπαση και κρίση στο χώρο της φιλοσοφίας καθώς η τελευταία φαίνεται να χάνει την επαφή με τα κρίσιμα ζητήματα της ζωής. Εμφανίζεται, λοιπόν, η ανάγκη εντοπισμού νέων στόχων, μεθόδων, νέων τρόπων σκέψης, οι οποίοι είναι ικανοί να προσφέρουν τη δυνατότητα εμβάθυνσης στο πρόβλημα της ύπαρξης και του Είναι. Παράλληλα, η φιλοσοφία στρέφει το ενδιαφέρον της στα ζητήματα λογικής, γνωσιολογίας και επιστημολογίας.

Οι φιλοσοφικές ζυμώσεις που προκύπτουν θέτουν εκ νέου το ζήτημα της “πραγματικότητας καθεαυτής” επαναφέροντας στο προσκήνιο το πρόβλημα του δυϊσμού που θεμελίωσε ο Descartes ανάμεσα στο εγώ και τον «εξωτερικό κόσμο». Επιπλέον, δημιουργείται μια νέα αντίληψη για το “παράλογο”. Η σύλληψη του πραγματικού μπορεί ενδεχομένως να περιλαμβάνει και άλλες δυνατότητες εκτός από αυτή που εξασφαλίζει η θετική-επιστημονική σκέψη. Όμως, ο φιλοσοφικός στοχασμός εκτείνεται πέρα από το πεδίο της γνωσιολογίας. Απομακρυνόμενος από το

μηχανικό πρότυπο στρέφεται πλέον σε ζητήματα «μεταφυσικής». Η μεταφυσική αποκτά νέο θετικό περιεχόμενο, καθώς στη διαδικασία για τη γνωστική βεβαιότητα αντιπαρατάσσονται η ενεργητικότητα και η τόλμη έτοιμες να αντιμετωπίσουν ακόμη και το ενδεχόμενο της «αποτυχίας» εφόσον εισχωρούν στο αβέβαιο και το άβατο. Η γνώση πλέον εκλαμβάνεται ως οντολογική σχέση ανάμεσα στους πραγματικούς φορείς της ζωής και των ζωντανών υποκειμένων σε συνάφεια με τις εξελίξεις του κόσμου. Ο στόχος, λοιπόν, είναι η ανακάλυψη των τρόπων μέσω των οποίων το υποκείμενο γνωρίζει, κατανοεί και αυτό είναι εφικτό διαμέσου της μελέτης των πραγματικών σχέσεων της ύπαρξης.

Την ίδια εποχή, εκ παραλλήλου προς τις ηπειρωτικές «φιλοσοφίες της ζωής», τον εννοιακό και ποιητικό τους χαρακτήρα, κάνει την εμφάνισή του ο αμερικάνικος πραγματισμός. Πρόκειται για ένα αυτοτελές διανοητικό κίνημα, το οποίο επιστημολογικά διαχωρίζεται τόσο από τον εμπειρισμό όσο και από τον ορθολογισμό. Οι Αμερικανοί στοχαστές στην προσπάθειά τους να διαρρήξουν τους διανοητικούς δεσμούς με τους ευρωπαϊκούς προσανατολισμούς διατυπώνουν μια θεωρία της πράξης, η οποία αντλεί στοιχεία από τον εμπειρισμό και τον ωφελιμισμό. Ιδρυτής του εν λόγω κινήματος θεωρείται ο Αμερικανός Charles Sanders Peirce (1839-1914), ο οποίος επικεντρώνεται στην κατανόηση της σχέσης μεταξύ πραγματικού και επιστημονικής μεθόδου. Προτείνει, λοιπόν, ως μεθοδολογική αρχή την επέκταση της πειραματικής επαλήθευσης σε όλη τη θεωρητική δραστηριότητα προκειμένου το νοητό περιεχόμενο της υπόθεσης να συνίσταται στα αποτελέσματα που θα προκύψουν από αυτήν. Σύμφωνα με αυτή την αρχή η λογικότητα υπάγεται στην επιβιωτική προσταγή με τρόπο απόλυτο (Βαλλιάνος, 2008).

Μέσα σε αυτό το διανοητικό πλαίσιο ο W. James (1842-1910), ο πιο διάσημος Αμερικανός πραγματιστής, επιχειρεί στο έργο του *Η Βούληση Πίστης* να επανερμηνεύσει με ριζικό τρόπο τη θεωρία του Peirce για την αλήθεια αποθεώνοντας τον πραγματισμό. Επιλέγοντας ένα αντινοησιαρχικό μονοπάτι, αυτό της «θέλησης για πίστη», τοποθετείται στον αντίποδα της καρτεσιανής θεώρησης για το ρόλο και τη σημασία της βούλησης στη γνωστική διαδικασία. Τάσσεται ενάντια στη συνειρμική ψυχολογία (που διασπά σε ξεκομμένα κομμάτια τη διαδοχή των ιδεών) και το μεταφυσικό ιδεαλισμό (που φτάνει στο σημείο ενός μη αναγώγιμου Εγώ) υιοθετώντας για τη νόηση μια τελεολογική ερμηνεία, καθώς θεωρεί πως συνιστά ένα όργανο, μια λειτουργία μέσω της οποίας επιτυγχάνεται η ψυχο-βιολογική προσαρμογή του ανθρώπου στους ερεθισμούς του ζωικού περιβάλλοντος. Υπό αυτό το πρίσμα, ενδιαφέρεται κυρίως για την ψυχολογία της βούλησης και το ρόλο των πεποιθήσεων στην ανθρώπινη δραστηριότητα. Επομένως, για τον James η γνώση συνίσταται τόσο στην ένταξη των υποκειμένων σε μια υπερατομική νομοτέλεια όσο και στον τρόπο με τον οποίο κάθε υποκείμενο αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα. Έτσι, καταλήγει στην ψυχολογική αναγωγή της έννοιας της αλήθειας, η οποία εντοπίζεται στη δυνατότητα των πεποιθήσεων να ικανοποιήσουν τις εκάστοτε ανθρώπινες επιθυμίες (Βαλλιάνος, 2008 & Windelband & Heimsoeth, 1986).

Πιο συγκεκριμένα, ο James προσπαθεί να υπερβεί το γνωσιολογικό δίλημμα μεταξύ σκεπτικισμού, ο οποίος κυριαρχεί στην επιστήμη, και θεμελιοκρατίας, ο οποίος κυριαρχεί στη φιλοσοφία (Ψύλλος, 2004). Ειδικότερα, θεωρεί πως στη φιλοσοφία δεν υφίσταται μια απόλυτα βέβαιη αλήθεια εκτός από την ύπαρξη της συνείδησης. Η μόνη αλήθεια, η οποία δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, είναι το “*cogito ergo sum*”. Από το σημείο αυτό και πέρα δεν μπορούν να υπάρξουν παρά μόνο αφηρημένες προτάσεις σύγκρισης χωρίς βεβαιότητα, καθώς όλες τίθενται υπό αμφισβήτηση. Αυτό αποδεικνύει η ιστορία των επιστημών και των ιδεών. Ο James παραδέχεται ότι στην πράξη είναι αναγκαίο να πορεύεται ο άνθρωπος αναστοχαζόμενος τις εμπειρίες του προκειμένου να τις καταστήσει πιο αληθινές. Ωστόσο, είναι απαράδεκτο αυτές οι απόψεις να μην τίθενται σε επανεργμηνεία ή διόρθωση (James, 2002).

Σύμφωνα με τον James, τα υποκείμενα πιστεύουν σε υποθέσεις που είναι ζωντανές για αυτά και συνήθως αυτή η πίστη είναι πίστη στην πίστη κάποιου άλλου. Αυτό συμβαίνει επειδή τα υποκείμενα θέλουν να έχουν μια αλήθεια. Ως εκ τούτου, η πίστη στην αλήθεια «τι άλλο είναι παρά μία εμπαθής επιβεβαίωση μιας επιθυμίας που τη στηρίζει το κοινωνικό μας σύστημα;». Με λίγα λόγια, είναι το αποτέλεσμα της «εμπαθούς» φύσης των ανθρώπων, είναι μια επιθυμία. Η υποστήριξη μιας αλήθειας ως αντικειμενικά προφανούς σημαίνει ότι είναι αληθής επειδή τις σκέφτεται κάποιος ως τέτοιες. Η πεποίθηση είναι αυτή που τον καθοδηγεί στο να θεωρεί πως η προφάνεια είναι πραγματικά αντικειμενική. Στην ουσία είναι μια ακόμη υποκειμενική γνώμη. Κατά τον James το μόνο που υπάρχει είναι επιθυμίες που ανταγωνίζονται η μια την άλλη, οι οποίες δεν εξηγούνται λογικά, αλλά βασίζονται στην πίστη. Για τους επιστήμονες η «βουλευτική φύση» των ανθρώπων περιλαμβάνει στοιχεία όπως την πίστη, το φόβο, το πάθος, την προκατάληψη, την ελπίδα κ.α., τα οποία είναι άχρηστα. Οι επιστήμονες εκφράζοντας τη δυσπιστία τους απέναντι σε αυτά τα στοιχεία καταλήγουν να τα αποκλείσουν επειδή ακριβώς δεν μπορούν να αποδείξουν τα φαινόμενα που προέρχονται από αυτά. Ο αποκλεισμός αυτός συνιστά, επίσης, το αποτέλεσμα μιας φυσικής επιθυμίας. Φαίνεται, λοιπόν, ότι και από τις δύο περιπτώσεις οι πεποιθήσεις επηρεάζονται από τη μη διανοητική φύση των ανθρώπων. Επομένως, και στις δύο περιπτώσεις η απόφαση εμπλέκει αναπόφευκτα τη βούληση. Όπως αναφέρει ο ίδιος ο James, «φαίνεται σαν η εμπαθής και η βουλευτική φύση μας να βρίσκονται στη ρίζα όλων των πεποιθήσεων». Κάτι τέτοιο δεν είναι μόνο γνωσιολογικό και νόμιμο, αλλά επιβάλλεται κάθε φορά που προκύπτει ζήτημα γνήσιας επιλογής, δηλαδή μιας πραγματικής δυνατότητας, για την οποία δεν μπορεί να ληφθεί μια απόφαση μέσω της διάνοιας (James, 2002).

Ο James επηρεασμένος από τις πνευματικές τάσεις της εποχής φαίνεται πως συμμαρτίζει την άποψη που εκλαμβάνει τη γνωστική διαδικασία ως αποτέλεσμα των πραγματικών σχέσεων της ζωής των υποκειμένων, η οποία μεταβάλλεται ιστορικά. Έτσι, στο επίκεντρο του φιλοσοφικού προβληματισμού τίθεται το πραγματικό υποκείμενο της εμπειρίας και της δράσης: ο άνθρωπος, με όλες τις ενεργητικές και παθητικές αντιδράσεις του απέναντι στο περιβάλλον. Προς αυτή την κατεύθυνση

συμβάλλει τα μέγιστα η σύγκλιση της σύγχρονης γνωσιοθεωρίας και της νέας ψυχολογίας στοχεύοντας στο να ξεπεράσουν τόσο τις εμπειριστικές όσο και τις ιδεαλιστικές προϋποθέσεις της γνώσης. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο είναι έκδηλη η διαφορά που υφίσταται ανάμεσα στους τρόπους εποπτείας και τους τρόπους της νόησης οδηγώντας τη διαδικασία αναζήτησης των πηγών και των μορφών της γνώσης στους στόχους της ζωής (Windelband & Heimssoeth, 1986).

Κάτω από αυτό το πρίσμα ο πραγματισμός εκλαμβάνει την έννοια της αλήθειας και τη γνώση ως λειτουργίες της ζωής (Windelband & Heimssoeth, 1986), ενώ η διάκριση μεταξύ εποπτείας και γνώσης/αλήθειας και η παραίτηση από την αρχή της αντικειμενικής βεβαιότητας καθόλου δεν σημαίνει, κατά τον James, παραίτηση από την αναζήτηση της αλήθειας. Η διαφορά που υφίσταται ανάμεσα στον πραγματισμό και τους σκεπτικιστές ή τους θεμελιοκράτες έγκειται στον τρόπο με τον οποίο αναζητάτε η γνώση, η αλήθεια. Οι σκεπτικιστές προσπαθούν να αποφύγουν την πλάνη (λάθος) και οι θεμελιοκράτες να βρουν την αλήθεια. Σκεπτικιστές και θεμελιοκράτες στηρίζουν τη δύναμή τους στις αρχές, στην πηγή του συστήματος, ενώ η δύναμη του πραγματισμού εδράζεται στο αποτέλεσμα, στο που αυτή οδηγεί (James, 2002).

Στο σημείο αυτό εντοπίζεται η γνωσιολογική τομή που επιχειρεί ο James στο έργο του προβάλλοντας την αντίληψη πως μια πεποίθηση είναι δικαιολογημένη και ορθολογική ακόμη και αν τα σχετικά τεκμήρια δεν επαρκούν (Ψύλλος, 2004). Βέβαια, δεν αναφέρεται σε ζητήματα που άπτονται της επιστήμης. Δεν αφορά δηλαδή σε ζητήματα για τα οποία η διάνοια έχει ήδη προσλάβει την αλήθεια ή γεγονότα τα οποία υφίστανται ούτως ή άλλως, ανεξάρτητα από τη βούλησή μας και τη δράση μας, αλλά σε θεωρητικά προβλήματα, σε υποθέσεις που είναι ζωντανές, επιβεβλημένες και βαρυσήμαντες. Οι ζωντανές υποθέσεις είναι αυτές που παρουσιάζονται ως μια πραγματική δυνατότητα το κριτήριο της οποίας είναι η επιθυμία για δράση. Αυτή η επιθυμία για δράση ταυτίζεται με την πίστη. Έτσι, κάθε απόφαση μεταξύ δύο υποθέσεων αφορά σε μια πραγματική επιλογή που προσφέρεται στο υποκείμενο. Σε αυτές τις περιπτώσεις η εμπαθής φύση του υποκειμένου, η βούληση, επιβάλλεται να αποφασίζει εναρμονίζοντας δύο αντίπαλες αξίες (αλήθειας-πλάνης) μέσω της πίστης, διαφορετικά υφίσταται ο κίνδυνος διαφυγής της αλήθειας (James, 2002). Σε αυτά τα ζητήματα όπου το υποκείμενο καλείται να αποφασίσει, η διαφορά ανάμεσα στον αγνωστικιστή, ο οποίος αποφασίζει να αναστείλει την κρίση του και τον πραγματιστή, είναι ότι ο δεύτερος αποφασίζει να κάνει ένα «άλμα» πίστης. Ως εκ τούτου, ο James επισημαίνει ότι η αναζήτηση της αλήθειας και της γνώσης προϋποθέτει αξιολογικές κρίσεις (Ψύλλος, 2004) αποδεχόμενος ως αληθή οποιαδήποτε παράδοξη, ανορθολογική ή αντιεπιστημονική ιδέα από τη στιγμή που προσδίδει ψυχική και πρακτική ικανοποίηση στο υποκείμενο (Βαλλιάνος, 2008).

Για τον James ο καθένας πρέπει να αποφασίζει ελεύθερα για θέματα που είναι ζωτικής σημασίας για αυτόν. Αυτό σημαίνει ότι η βούληση προηγείται της νόησης όταν πρόκειται για επιλογές σχετικά με ζητήματα θρησκευτικής πίστης ή ηθικής στάσης, δηλαδή για υποθέσεις που είναι ζωντανές, επιβεβλημένες και βαρυσήμαντες.

Σε κάθε τέτοια περίπτωση το υποκείμενο έρχεται αντιμέτωπο με δύο έννοιες, την έννοια της ελευθερίας και της πιθανότητας. Εκείνο, όμως, που απασχολεί τον James είναι το ζήτημα της «αληθινής» ελευθερίας. Υπό αυτή την έννοια τάσσεται ενάντια στον ντετερμινισμό που ισχυρίζεται ότι διασφαλίζει την ελευθερία εν γένει, ενώ θεωρεί ότι αυτό που θα έπρεπε να τον απασχολεί είναι το ζήτημα της «αληθινής» ελευθερίας. Ο ντετερμινισμός, πρεσβεύει ότι κάθε κομμάτι του σύμπαντος είναι προορισμένο να ενωθεί με ένα άλλο συγκεκριμένο κομμάτι προκειμένου τα δυο τους να συγκροτήσουν μια ολότητα. Αυτό σημαίνει ότι το μέλλον δεν επιφυλάσσει διαφορούμενες δυνατότητες. Οι δυνατότητες για τον ντετερμινισμό δεν υφίσταται καθώς η αναγκαιότητα και η απουσία δυνατοτήτων αποτελούν τις μόνες κατηγορίες της πραγματικότητας. Οι δυνατότητες που αδυνατούν να γίνουν πραγματικότητα είναι, στην προκειμένη περίπτωση, αυταπάτες – δεν υπήρξαν ποτέ ως τέτοιες. Αντίθετα, για τον James οι δυνατότητες έχουν πρόσβαση στην πραγματικότητα και τα πράγματα που δεν έχουν αποκαλυφθεί στη γνώση των υποκειμένων μπορεί πράγματι να είναι διαφορούμενα. Έτσι, κάτι θεωρείται αδύνατο να συμβεί μόνο τη στιγμή που αποκλείεται στην πραγματικότητα. Συνεπώς, ο James απορρίπτει την αντίληψη μιας άκαμπτης ενότητας γεγονότων. Άρα, η «αληθινή» ελευθερία συνδέεται με την αυστηρή έννοια της ύπαρξης δυνατοτήτων ως πραγμάτων που μπορεί, αλλά δεν είναι αναγκαίο, να συμβούν (James, 1956).

Οι ντετερμινιστές και ο James συμφωνούν, ωστόσο, ότι στην περίπτωση που πρέπει να ληφθεί μια απόφαση κάνει την εμφάνισή της μια βούληση. Κατά τους ντετερμινιστές δεν μπορεί να είναι άλλη από αυτή που προκύπτει κάθε φορά, ενώ για τον James μπορεί να είναι διαφορετική. Είναι γεγονός όμως πως η επιστήμη δεν μπορεί να δώσει απαντήσεις σε αυτά τα διλήμματα εφόσον α) η επιστήμη δεν βασίζεται σε υπαρκτά γεγονότα και β) η αλήθεια δεν έχει σχέση με τα γεγονότα. Κατά συνέπεια, αυτό που εκείνη τη στιγμή διχάζει το υποκείμενο ανάμεσα στη δυνατότητα και τη αντι-δυνατότητα και γεμίζει το κενό του μυαλού δεν είναι κάτι εξωγενές/αντικειμενικό. Είναι αποτέλεσμα πίστεων ή αξιωμάτων και σχετίζεται περισσότερο με τον ορθολογισμό (James, 1956). Ως εκ τούτου, τόσο ο αγνωστικιστής όσο και ο σκεπτικιστής, ο οποίος αναβάλλει την απόφασή του λόγω ελλειπών αποδείξεων, δεν είναι περισσότερο έλλογοι για τον James εφόσον σε αυτά τα ζητήματα εμπλέκεται η βούληση και η πίστη. Με άλλα λόγια, η «εμπαθής» φύση των ανθρώπων δεν υπονομεύει αναγκαστικά την ορθολογικότητά τους (Ψύλλος, 2004).

Επίλογος

Σύμφωνα με τα ανωτέρω ο Descartes ως ορθολογιστής θεωρεί ότι η ανακάλυψη της γνώσης των αιτιακών νόμων της φύσης, οι οποίοι απορρέουν από το Θεό, συνιστά προϊόν του Λόγου, δηλαδή προκύπτει ως αποτέλεσμα ενός *a priori* αναστοχασμού. Στην προσπάθειά του να υπερασπιστεί την εν λόγω θεωρία ανιχνεύεται και στην πρόθεσή του να θεμελιώσει το υποκείμενο ως σκεπτόμενο ον μέσω εννοιολογικών

δομών και ιεραρχήσεων καταλήγει σε ένα μίγμα γνωσιοθεωρίας και μεταφυσικής όχι ως αποτέλεσμα μιας λογικής αναγκαιότητας, αλλά μιας κοσμοθεωρητικής επιλογής. Αυτή η εμπλοκή φέρνει το υποκείμενο αντιμέτωπο τόσο με τον ίδιο τον εαυτό όσο και με το Θεό καθώς η πλάνη συνιστά ανθρώπινη ατέλεια (εν αντιθέσει με την τελειότητα του Θεού), η οποία, ωστόσο, δεν χρεώνεται στη λειτουργία της σκέψης, αλλά στη βούληση.

Ο Descartes επιδιώκοντας να διασώσει την ακεραιότητα του Λόγου τοποθετεί την αιτία της πλάνης και τους κινδύνους της επιστήμης στο επίπεδο του υποκειμένου και στην ατέλεια της ανθρώπινης φύσης. Όμως, αντί να δεχτεί την πλάνη ως ένα είδος καταδίκης για την ανθρώπινη γνώση, ο Descartes την οριοθετεί σε σχέση με το απόλυτο. Η αναγνώριση των ορίων της ανθρώπινης φύσης και της γνώσης αποτελεί εν τέλει αγαθό της σοφίας και της σωφροσύνης. Η θεϊκή παρέμβαση για την υπέρβαση της πλάνης θα σήμαινε, άλλωστε, ότι ο ανθρώπινος Λόγος μπορεί να εισχωρήσει στα άδυτα των αδύτων, στο μη νοητό. Όμως, κάτι τέτοιο είναι ανέφικτο, παράλογο και μάταιο, καθώς υπάρχουν πράγματα τα οποία είναι απροσπέλαστα για το Λόγο και ο εντοπισμός των αιτίων τους υπερβαίνει τα όριά του. Σε αυτή την ατέλεια θεμελιώνεται ο θρίαμβος του cogito. Συνεπώς, η ορθή κρίση προϋποθέτει την υποταγή της βούλησης στις αναγκαιότητες της νόησης.

Με τον πραγματισμό, αυτό που στους νεότερους χρόνους ξεκίνησε από το cogito στρέφεται στο νίνο, δηλαδή στην άμεση κατανόηση του κόσμου και της ζωής. Πλέον, ο στόχος είναι η συγκρότηση μιας “φιλοσοφίας της ζωής”, η οποία αγκαλιάζει την οργανική, την ψυχική και την πνευματική πραγματικότητα. Υπό αυτό το πρίσμα, ο James θεμελιώνει την αλήθεια των θεωρητικών επιστημών σε μια οντολογία που εδράζεται στα γεγονότα του εμπειρικού κόσμου. Έτσι, όλες οι θεωρητικές υποθέσεις που είναι ζωντανές, επιβεβλημένες και βαρυσήμαντες, προσφέρουν στο υποκείμενο τη δυνατότητα της γνήσιας επιλογής, η οποία εδράζεται στην επιθυμία για δράση. Συνεπώς, η βούληση, αντί του Λόγου, είναι αρμόδια και πραγματικά ελεύθερη να αποφασίζει για ηθικά ζητήματα, για το τι αξίζει ή τι είναι καλό να επιλέξει και να πράξει το ανθρώπινο υποκείμενο σε δοσμένο χώρο και χρόνο.

Με άλλα λόγια, η στάση των υποκειμένων απέναντι σε ζητήματα θρησκείας ή ηθικής δεν υπόκειται σε κάποια ντετερμινιστική θεώρηση που προβάλλει την ύπαρξη μιας μοναδικής, αμετάκλητης και οικουμενικής αλήθειας. Κάτω από αυτή την οπτική ο James τίθεται ενάντια στον ντετερμινισμό, ο οποίος καταργεί την ελευθερία της βούλησης, της πραγματικής επιλογής και της πιθανότητας αφαιρώντας ταυτόχρονα το αίσθημα αισιοδοξίας. Αυτή τη δυνατότητα εξασφαλίζει η βούληση πίστης. Ως εκ τούτου, ο James αναγνωρίζει στα ζητήματα θρησκείας και ηθικής την ύπαρξη ενός αιτιακού πλουραλισμού υπό την έννοια ότι αιτιακές σχέσεις είναι πολλές και διάφορες με αποτέλεσμα κάθε περίπτωση να μην προσδιορίζεται από την αιτιακή σχέση.

Εν κατακλείδι, η αντιπαράθεση ανάμεσα στον Descartes και τον James παραπέμπει στο ζήτημα του ρυθμιστή της ανθρώπινης ζωής. Ελευθερία βούλησης ή αιτιοκρατία; Αυτεξούσιο ή ετεροκαθορισμός; Πρόκειται για δύο αντενεργές και

ασυμβίβαστες μεταξύ τους δυνάμεις στην απόλυτη εκδοχή τους. Εάν, ωστόσο, η μεταξύ τους σχέση αποτελεί το ζητούμενο, τότε κάθε προσπάθεια σύγκλισης προϋποθέτει τον προσδιορισμό του μέρους της ελευθερίας που ανήκει πραγματικά σε εμάς δεδομένου ότι η ελευθερία της βούλησης θα πρέπει να είναι μια πραγματική επιλογή που κάνουμε, η οποία θα προέρχεται από τις δικές μας δυνάμεις και θα συνεπάγεται ανάλογες ευθύνες.

Βιβλιογραφία

- Alessio, F. (2012). *Ιστορία της νεότερης φιλοσοφίας*. μτφ. Θ. Θυμιοπούλου, Εκδόσεις Τραυλός, Αθήνα.
- Βαλλιάνος, Π. (2008). *Φιλοσοφία στην Ευρώπη, νεότερα και σύγχρονα φιλοσοφικά ρεύματα (19^{ος}-20^{ος} αιώνας)* τ. Γ'. Εκδόσεις ΕΑΠ, Πάτρα.
- Cottingham, J. (2003). *Φιλοσοφία της επιστήμης, οι ορθολογιστές, τ. Α'*. μτφ. Σ. Τούρτη, Εκδόσεις Πολύτροπον, Αθήνα.
- Gillespie, M. A. (2001). *Ο μηδενισμός πριν από τον Νίτσε*. μτφ. Γ. Μερτίκας, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
- James, W. (2002). *Η βούληση πίστης*. μτφ. Γ. Καρανικόλας, Εκδόσεις Printa, Αθήνα.
- James, W. (1956). *The Will to Believe and Other Essays in Popular Philosophy and Human Immortality*. Dover, New York.
- Kenny, A. (2005). *Ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας*. μτφ. Δ. Ρισάκη, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα.
- Ντεκάρτ, Ρ. (2003). *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*. μτφ. Ε. Βανταράκης, Εκδόσεις Εκκρεμές, Αθήνα.
- Ποταμιάνου, Ε. (2011). *Ελεύθερη – πολιορκημένη βούληση την τέταρτη ημέρα των Στοχασμών του Descartes*. Εκδόσεις Έννοια, Αθήνα.
- Ψύλλος, Σ. (2004). *Βούληση ή λόγος πίστης; Cogito 01*. Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, σ. 118-121.
- Windelband, W. – Heimsoeth, H. (1986). *Εγχειρίδιο ιστορίας της φιλοσοφίας, τ. Γ'*. μτφ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, Εκδόσεις ΜΙΕΤ, Αθήνα.

Ιστότοποι

- Μπαγιόνας, Α. (1999). Αξιολογικά. τχ. 1, σ. 23-36, διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://electra.lis.upatras.gr/index.php/axiologika/article/view/1226/1102> (προσπελάστηκε 25/05/2015).

